

## СТИЛЬ ЖИТТЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ

Увага науковців до тематики стилю життя останнім часом стрімко зростає, про що свідчить збільшення кількості публікацій із цієї проблеми за кордоном та в Україні. Це пояснюється ще й тим, що стиль життя має соціологічний, психологічний, культурний та філософський виміри. Ми зосередимося на соціологічних трактуваннях категорії “стиль життя”.

Існує чимало визначень стилю життя, які базуються на різних теоретико-методологічних концепціях. Стиль життя зазвичай розглядають як систему практик, що повторюється в повсякденній поведінці, і визначають становище людини в соціальному просторі. Стиль життя характеризує соціальна поведінка в найрізноманітніших сферах життєдіяльності: це споживання й дозвілля, праця та доходи, участь у політиці й науці тощо. Ідентифікувати стиль життя – це значить диференціювати людей на групи, які відрізняються набором властивих їм поведінкових характеристик практик у кожній із зазначених сфер.

Проблематика стилю життя бере початок з досліджень способу життєдіяльності особистості, соціальних груп, суспільства в цілому. Стиль життя особистості при такому підході виступає як відображення індивідуального в соціальному, спосіб життя – як відображення соціального в індивідуальному. Стиль життя – характеристика того, як індивід організовує та здійснює характерними для нього засобами своє життя, це цілісна система стійких рис життєдіяльності, яка формується на основі індивідуальних потреб і здібностей та виявляється в процесі реалізації життєвих цілей і планів особистості.

Для М. Вебера стилі життя стають предметом дослідження у зв'язку з його класовою концепцією. Учений розмежовував поняття “соціальний клас” та “соціальний статус”, надавши останньому значення, близького до стилю життя, а статус визначив через критерії соціального престижу. Претендувати належати до певного кола осіб означає вести особливий спосіб і стиль життя. Соціальний статус, за М. Вебером, – це не тільки позиція індивіда в суспільстві, а й атрибут соціальних груп і колективних стилів життя. На його думку, стиль життя поєднує співтовариства, ізолює й захищає одних від інших, допомагає виробляти спільні механізми використання соціально-культурних вигод і привілеїв їхнього формального статусу [1]. Американська соціологічна традиція фокусувала увагу на індивідуальному статусі, традиція, що йде від М. Вебера, більш цікавилася походженням, підтримкою й соціальними наслідками існування статусних груп і статусних громад.

Концепцію стилю життя використовували також Т. Веблен, В. Уорнер, О. Тоффлер. Вони пов'язували стиль життя людей з їх належністю до

того чи іншого класу в суспільстві, до тієї чи іншої соціальної верстви. Ця належність людей до певного соціального прошарку формує в них певну манеру спілкування з іншими людьми, їх спосіб споживання, їх одяг, проведення вільного часу. Усі ці характеристики стосуються стилю життя. Стиль життя (Т. Веблен, Р. Уорнер) виступає як механізм, що забезпечує неможливість порушення бар'єрів між соціальними верствами, а завдяки цьому виступає також як засіб підтримки деякою мірою стійкої рівноваги в суспільстві. О. Тоффлер пов'язує існування в суспільстві різноманітних стилів життя не з поділом суспільства на класи, групи, соціальні прошарки, а з розподілом культури на субкультури. І тому людям дуже складно зорієнтуватися в цій різноманітності субкультур і створити свій стиль життя [2]. На думку П. Бурдьє, стиль життя завжди зумовлений потребою ідентифікації з бажаною соціальною позицією. Але головною особливістю теорії П. Бурдьє є те, що обмеження в межах соціальних практик приймаються індивідом, що останній прагне не тільки продемонструвати суспільству свою належність до певної соціальної позиції, а й дистанціюватися від індивідів, які мають інші соціальні статуси. Якщо розглядати стиль життя як проекцію соціальної позиції на різні площини соціального простору, то споживання є набором кількох площин (мається на увазі споживання продовольчих товарів, продуктів культури, медичних послуг тощо) [3].

У працях Е. Гідденса також присутнє поняття “стиль життя”. Диференціація в суспільстві базується на відмінностях соціальних практик, які виступають одиницею його аналізу. Соціальні практики утворюють неперервне відтворення дії, результатом якої стає виробництво структур, правил, ресурсів. Ті, у свою чергу, породжують дії акторів [4].

Продовжуючи розвивати концепцію споживання, британський соціолог З. Бауман вводить поняття “споживча установка”, під якою він розуміє особливий погляд на життя [5, с. 80]. Індивіди сприймають життя як набір проблем, які можна виявити за допомогою грошей. З. Бауман вважає, що саме споживча установка створює людську індивідуальність. Саме споживча установка є бажанням індивіда ідентифікувати себе з певною соціальною групою. Надзвичайно важливою для нашого дослідження є думка З. Баумана, що стилі життя набувають класової специфіки, оскільки головний закон ринку: хочеш – плати. З. Бауман зазначає, що стилі життя надзвичайно багато, у своїй сукупності вони становлять соціальний простір. Усі стилі життя відкриті, вони презентуються ринком як загальнодоступні. Але ж головне питання в тому, чи може індивід платити за бажаний стиль життя?

Вивчення життєвих стилів передбачає аналіз умов життя, що характеризуються зростанням статусної неоднорідності, особливо у випадку з людьми з обмеженими фізичними можливостями. Життєвий стиль у такому разі виступає принципом інтеграції й “відчуження” водночас. Для повноцінної реалізації стилю життя людина з обмеженими

можливостями повинна здійснювати (за Т. Парсонсом) такі функціональні дії: 1) адаптацію; 2) ціледосягнення; 3) інтеграцію; 4) утримання зв'язків. Система показників стилю життя спрямована на оцінювання реальної поведінки людей та включає в себе як об'єктивний показник (характеризує реальну поведінку людей), так і суб'єктивний (відображає представлені знання про зразки поведінки) [6].

*Метою статті* є розгляд особливостей формування стилю життя однієї з найбільш соціально вразливих груп сучасної України, а саме осіб з обмеженими фізичними можливостями здоров'я.

Розглянемо особливості формування стилю життя осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні, спираючись на результати проведеного автором експертного опитування на тему: *“Університетська освіта та особи з обмеженими можливостями в сучасній Україні”* (грудень 2009 р. – березень 2010 р.). У дослідженні взяли участь 211 експертів, серед яких: 68% – студенти (особи без фізичних обмежень, у дослідженні вони виступають як “здорові студенти”) різних університетів України (Києва, Харкова, Херсона, Житомира); 13,7% – викладачі університетів України; 13,1% – особи з обмеженими можливостями; 5,2% – експерти, які виступають як роботодавці, працюють у сфері освіти, реабілітації осіб з обмеженими можливостями тощо.

Спочатку визначимо *об'єктивні показники стилю життя* осіб з обмеженими можливостями. Стиль життя – характеристика того, як індивід організовує та здійснює характерними для нього способами своє життя, це цілісна система стійких рис життєдіяльності, яка формується на основі індивідуальних потреб і здібностей. На думку експертів (вони могли обрати не більше ніж три варіанти відповіді), особи з обмеженими можливостями віддають перевагу двом видам діяльності: підвищенню свого розумового розвитку (70,6%) і діяльності, пов'язаній з лікуванням: відвідування лікарень, періодичне санаторне лікування, реабілітаційні заходи (63,5%). Експерти вважають, що, незважаючи на свої фізичні обмеження, інваліди намагаються активно включатися в суспільне життя, займаючись трудовою діяльністю (32,2%). Приваблюють осіб з обмеженими фізичними можливостями також заняття фізичною культурою та спортом (30,3%). На думку експертів, певна частина зазначеної соціальної групи є пасивною, віддає перевагу “сидінню вдома перед телевізором” тощо (31,3%). Зрозуміло, що на такий стиль життя осіб з обмеженими можливостями “штовхають” певні обставини. Для виявлення причин такої переваги експертам було запропоновано запитання: “Чого, на Ваш погляд, не вистачає особам з обмеженими можливостями, в сучасній Україні?”. Відповіді експертів дали змогу виявити перелік важливих проблем осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні (табл. 1), адже вивчення життєвих стилів особистості передбачає аналіз умов та особливостей життя.

**Розподіл відповідей експертів на запитання:  
“Чого, на Ваш погляд, не вистачає особам з обмеженими  
можливостями, в сучасній Україні?” (N = 211, у %)\***

Варіанти відповіді	%
Облаштування вулиць, під'їздів, транспорту для безперешкодного пересування	74,9
Матеріальної та фінансової забезпеченості	50,7
Можливості працевлаштуватися на будь-яку роботу	37,9
Турботи з боку оточення	37,0
Можливості працевлаштуватися за фахом	35,5
Урахування в соціальній політиці потреб конкретних груп інвалідів, адресної допомоги	28,9
Можливості здобути якісну вищу освіту	25,7
Знань про права інвалідів	25,6
Громадських організацій, які б опікувалися проблемами інвалідів	19,4
Професійної кваліфікації	9,5
Згуртованості самих інвалідів навколо спільних проблем	8,1
Належної турботи та уваги з боку рідних	3,8
Інше	0,5
Важко сказати	0,1

\* Експерти могли обрати не більше ніж чотири варіантів відповіді.

На думку експертів, показниками, які визначають стиль життя осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні, є: відсутність безбар'єрного архітектурного середовища для безпроблемного пересування; низька матеріальна та фінансова забезпеченість, що спричиняє повну залежність від держави; неможливість здобути якісну вищу освіту; проблеми з реалізацією права на працевлаштування. Незначна група експертів вважає, що самим інвалідам слід бути більш згуртованими навколо спільних проблем.

Перейдемо до розгляду *суб'єктивних показників стилю життя*. Надзвичайно важливою, на наш погляд, є думка Н. Паніної стосовно стилю життя. Вона розглядає стиль життя як індивідуально-особистісну форму прояву типового, як своєрідний відбиток мікросередовища, в якому розгортається життєдіяльність особистості [7]. На думку російських науковців (В. Сергєєв, Т. Мурзіна, А. Шиданова), соціальне благополуччя людей з інвалідністю як специфічної (особливої) соціальної групи залежить не тільки від дій державних органів та суспільних організацій, а й від них самих, тобто від їх *активності*. Активність у цьому разі виступає важливою індивідуальною якістю особистості, результатом її самостійності, її високого інтелекту та волі [8; 9]. Не менш важливим у цьому процесі є розгортання життєвих сил людини як біопсихосоціальної істоти, здатної до подолання своєї хвороби, а значить, і до самовдосконалення. Досить часто людина, яка стала інвалідом на певному етапі свого життя, втрачає родину, роботу та взагалі повністю “випадає” із соціального процесу. Але разом з тим існують і соціально активні особи з обмеженими можливостями, які намагаються максимально підвищити свій соціальний статус. У зв'язку із цим цікавою є думка експертів щодо активної життєвої позиції осіб з

обмеженими можливостями. Щодо цього питання існують розбіжності в оцінках експертів. Близько чверті з них упевнені, що за останній рік в Україні частка осіб з обмеженими можливостями, які займають активну життєву позицію, підвищилася. Приблизно така сама кількість експертів вказали, що ситуація залишилася без змін. І майже третина експертів вагаються із відповіддю, що є свідченням їх низької поінформованості стосовно цього питання.

Крім базових потреб (їжа, одяг) важливими для людини є задоволення *соціальних потреб*, а саме потреба в соціальних контактах, яка реалізовується через комунікацію. Для формування стилю життя осіб з обмеженими можливостями надзвичайно важливим є те, як ставиться до них здорова частина населення країни. Експерти зазначили, що здорове населення готове до повного включення в своє соціальне середовище представників однієї із соціально вразливих груп, а саме осіб з обмеженими можливостями (97,2%). Експерти впевнені, що для інвалідів слід створювати умови для повноцінного життя серед здорової частини нашої країни, вони повинні жити серед здорових людей без акцентування на їх особливих потребах. Така позиція підтверджує перевагу в суспільстві соціальної, а не медичної моделі інвалідності. І лише незначна група експертів (близько 2%) вважають, що особи з обмеженими можливостями повинні “жити своїм життям”, окремо від здорової частини населення країни.

Запитання: “Що, на Ваш погляд, може сприяти підвищенню толерантного ставлення до осіб з обмеженими можливостями в Україні?” – допомогло з’ясувати заходи, необхідні для того, щоб ставлення до осіб з обмеженими можливостями в нашому суспільстві змінилося на краще (табл. 2). На думку експертів, найбільш ефективними серед таких заходів є: популяризація життєвих успіхів, професійних досягнень окремих інвалідів; проведення масових культурних та спортивних акцій, шоу за участю інвалідів; активізація роботи громадських організацій, які опікуються проблемами інвалідів; висвітлення в мас-медіа благодійних акцій, пов’язаних з підтримкою інвалідів; підвищення рівня матеріального та фінансового стану інвалідів.

Таблиця 2

**Розподіл відповідей експертів на запитання:  
“Що, на Ваш погляд, може сприяти  
підвищенню толерантного ставлення до осіб  
з обмеженими можливостями в Україні” (N = 211, у %)\***

Варіанти відповіді	%
Популяризація життєвих успіхів, професійних досягнень окремих інвалідів	47,9
Проведення масових культурних та спортивних акцій, шоу за участю інвалідів	43,6
Активізація роботи громадських організацій, які опікуються проблемами інвалідів	39,8
Висвітлення в мас-медіа благодійних акцій, пов’язаних з підтримкою інвалідів	32,2
Підвищення рівня матеріального та фінансового стану інвалідів	31,8
Висвітлення в ЗМІ проблем інвалідів	24,2
Збільшення питомої ваги інвалідів, які здобувають вищу освіту	24,2

Працевлаштування після закінчення ВНЗ	17,5
Навчання інвалідів не в спеціалізованих ВНЗ, а в звичайних – разом зі здоровими студентами	16,1

\* Експерти могли обрати не більше ніж три варіанти відповіді.

**Висновки.** Неможливість або утруднення присвоєння особою зі статусом інваліда престижних форм культури, низька самооцінка та недоступність членства в престижних професійних групах – ці та інші чинники значною мірою визначають становище інваліда в статусній ієрархії й відповідний стиль життя. Концептуально важливими характеристиками стилю життя осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні слід вважати ознаки, незалежні від бажання й волі зазначеної соціальної групи, та ознаки, які базуються тільки на волевиявленні й особистісній активності людей. Серед об'єктивних умов, які визначають стиль життя інвалідів, є: відсутність безбар'єрного фізичного середовища; низький рівень матеріальної забезпеченості осіб з обмеженими можливостями; проблеми зі здобуттям якісної вищої освіти та подальшим раціональним працевлаштуванням; існування латентного протистояння між здоровою частиною населення й особами з обмеженими можливостями, наявність особливого ставлення до інвалідів у сучасній Україні. Зазначені об'єктивні умови сприяють формуванню відповідного стилю життя цієї соціальної групи. Цей стиль є дещо незручним, некомфортним та небажаним для більшості осіб з обмеженими можливостями. Можна припустити, що через такий стиль життя визначальним для осіб з обмеженими можливостями є статус “інваліда”, який перебиває всі інші статуси.

Незважаючи на перелічені негативні тенденції, слід констатувати й позитивну динаміку у формуванні сучасного стилю життя осіб з обмеженими можливостями. Чверть експертів зазначили наявність соціально активної групи осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні, які намагаються самостійно (долаючи об'єктивні перешкоди) вирішувати проблеми свого життєзабезпечення й повсякденного буття. У цьому випадку йдеться про суб'єктивну умову формування стилю життя, що, на нашу думку, є вирішальним у процесі реінтеграції осіб з обмеженими можливостями в суспільство.

### Література

1. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Человек и общество : хрестоматия / под ред. С. М. Макеева. – К. : Институт социологии НАН Украины, 1999. – С. 85–106.
2. Панченко С. Еволюція поняття “стиль життя” в західній соціології / С. Панченко // Соціальні виміри суспільства. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 251–260.
3. Бурдые П. Университетская доска и творчество: против схоластических делений / П. Бурдые // Socio-Logos 96. – М., 1996. – С. 8–31.
4. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. – 1992. – № 9. – С. 112–123.

5. Бауман З. Мыслить социологически / З. Бауман. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 225 с.
6. Дікова-Фаворська О.М. Особливості стилю життя осіб з обмеженими можливостями [Електронний ресурс] / О.М. Дікова-Фаворська. – Ресурс доступу: [http://www.nbu.gov.ua/portal/soc\\_gum/Usoc/2008\\_4/Pages%20from%2013-17.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Usoc/2008_4/Pages%20from%2013-17.pdf).
7. Панина Н.В. Молодѣжь України: структура цінностей, соціальне самопочуття і морально-психологічне становище в умовах тотальної анонії / Н.В. Панина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5–26.
8. Сергєєв В.В. Ресоціалізація інвалідів як фактор соціальної динаміки / В.В. Сергєєв, С.В. Степанова // Сучасні соціально-філософські і психолого-педагогічні проблеми. – Ставрополь, 1999. – Вип. XII. – С. 128–131.
9. Мурзіна Т. Лікування творчістю / Т. Мурзіна // Соціологія. – 2002. – № 11. – С. 9–13.

**Фудорова О. М. Стиль життя осіб з обмеженими можливостями в сучасній Україні: експертні оцінки**

*У статті уточнено поняття “стиль життя”, визначено особливості стилю життя осіб з обмеженими можливостями та основні чинники, які впливають на формування стилю життя зазначеної соціальної групи в сучасній Україні.*

**Ключові слова:** *стиль життя, соціальний статус, особи з обмеженими можливостями.*

**Фудорова Е.М. Стиль жизни лиц с ограниченными возможностями в современной Украине: экспертные оценки**

*В статье уточнено понятие “стиль жизни”, определены особенности стиля жизни лиц с ограниченными возможностями и основные факторы, влияющие на стиль жизни данной социальной группы в современной Украине.*

**Ключевые слова:** *стиль жизни, социальный статус, лица с ограниченными возможностями.*

**Fudorova E. The lifestyle of people with disabilities in modern Ukraine: expert’s assessments**

*The article deals with the concept of “lifestyle”, especially the lifestyle of people with disabilities in modern Ukraine. The main factors that influence the formation of the social lifestyle of this group.*

**Key words:** *lifestyle, social status, persons with disabilities.*